

Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi
Turkish Journal for the Spiritual Counselling and Care

Sayı: 3 • Haziran 2021 • 25-53
Issue: 3 • June 2021 • 25-53

Belçika'daki Müslüman Göçmenlere Hizmet Veren Manevi Danışmanların Eğitimi

Training of Serving Spiritual Counselors
for Muslim Immigrants in Belgium

Mustafa Dönmez

Prof. Dr.

Avrupa Benelüks Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Bölüm Başkanı
E-posta: m.donmez@benelux.edu.eu
Orcid: 0000-0002-7065-489X
Brüksel / Belçika

Professor

European University of Benelux Faculty of Theology
Head of Department of Basic Islamic Studies
E-mail: m.donmez@benelux.edu.eu
Orcid: 0000-0002-7065-489X
Brussels / Belgium

Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi
Turkish Journal for the Spiritual Counselling and Care

Makale Türü • Article Type   Araştırma • Research
Geliş Tarihi • Received   08 Şubat 2021 • 08 February 2021
Kabul Tarihi • Accepted   18 Haziran 2021 • 18 June 2021

Ö z e t

1960'lı yıllarda diğer Avrupa ülkelerine olduğu gibi, Belçika'ya da Türkiye'den ve Kuzey Afrika ülkelerinden çalışmak amacıyla birçok insan göç etmiştir. Göç dalgasına kapılarını sonuna kadar açan Belçika hükümeti, 1974 yılında aldığı siyasi bir kararla, İslam dinini Hıristiyanlıktan sonra Belçika'nın ikinci resmî dini olduğunu ilan etmiştir. Göç eden insan kitlesinin zamanla dinî, sosyal, kültürel ve eğitim ihtiyaçları doğmuştur. Bu ihtiyaçların başında cezaevleri, bakım evleri, hastane ve askeriyede görev yapacak dinî ve manevî danışmanlık hizmetleri gelmektedir. Avrupa'da manevî bakım, hastane, hapishane ve askeriyeye gibi resmî kurumlarda, dinî ve dinî olmayan inançlarla ilgili her türlü manevî yardım ve desteğe verilen isimdir. Bu çalışmada, söz konusu hizmetlerin Belçika'da nasıl organize edildiği, içeriği, diğer mesleklerden farkı, model ve metodu, hukuki durumu araştırılmış, ayrıca bu görevi yapanların eğitim ve istihdam durumları, özellikle Müslümanlar açısından ele alınmıştır. Çalışmamızın amacı, Belçika'da ihtiyaç sahiplerine ne tür bir manevi danışmanlık hizmeti sunulduğu, manevi danışmanların hangi kurumlarda eğitildiği, Belçika otoritesinin Müslüman manevi danışmanların yetiştirilmesinde öngördüğü kriterlerin ne olduğu, manevi danışman eğitimini veren akademik dini kurumlarına Belçika'nın nasıl bir yaklaşım sergilediği sorularının cevaplarını ortaya koymaktır. Ayrıca Müslümanların kurduğu eğitim kurumlarında uygulanan programlar ile Belçika üniversitele-rince İslami eğitimle ilgili hazırlanan pilot programları arasında karşılaştırma yapılarak, bunlar içerisinde hangi programın manevî danışman eğitiminde elverişli olduğunu tespit etmektir. Araştırmanın yön-temine gelince, öncelikle sosyal bilimlerde nitel araştırma teknikleri uygulanarak, Belçika'daki Müslümanların tarihi süreç içerisinde on-larla ilgili gelişen olay ve bilgilerin çözümlemesi yapılmıştır. Konu ve olayları analiz etmeye ve bazı çözümler üretilmeye çalışılmış, manevî danışman eğitimiyle ilgili olumlu veya olumsuz yaklaşımların yanında, sunulan programların değerlendirmeleri neticesinde bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Bu sonuçlara göre, Belçika'nın Müslüman manevi danış-man yetiştiren akademik kurumlara yaklaşımının olumsuz olduğunu, söz konusu kurumların program ve diplomalarını tanınması için çalış-malarının süregeldiği söylenilebilir. Bununla birlikte Belçika, 1 milyon göçmen Müslümanın dini ve sosyo-kültürel ihtiyacını gidermek ama-cıyla, söz konusu görevlilerin yetiştirilmesi için bir devlet üniversite-sinde kendi kriterlerine uygun gördüğü bir eğitim kurumuyla yürütme kararını almış ve sorunu bu şekilde çözmüş görünmektedir.

A n a h t a r   K e l i m e l e r

Manevi danışmanlık ve rehberlik • Belçikalı Müslümanlar
Hastane • Cezaevi • Bakım evleri • Manevi danışman

A b s t r a c t

As in other European countries in 1960, aiming to work in Belgium, a lot of people emigrated from Turkey and North African countries to Belgium. The Belgian government, which opened its doors to the wave of immigration, declared Islam as Belgium's second official religion after Christianity, in a political decision in 1974. Over time, the religious, social, cultural, and educational needs of immigrant mass emerged. One of these needs was the need for spiritual and religious counselors to serve in prisons, nursing homes, hospitals, and the military. Spiritual Care in Europe is a name given to all kinds of spiritual help and support concerning religious and non-religious belief within official institutions as hospital, prison, and care homes. How these services are organized in Belgium, their content, different from other professions, model, method, legal status and the education and employment status of those who perform this duty will be discussed especially in terms of Muslims. The aim of this study is to determine what kind of spiritual counseling services are provided to the needy in Belgium, in which institutions the spiritual counselors are trained, what the criteria stipulated by the Belgian authority for the training of Muslim spiritual counselors, how Belgium's approach to academic religious institutions providing spiritual counselor training. To reveal the answers to the questions it exhibits. As for the method of the research, first of all, qualitative research techniques in social sciences were applied and the events and information about Muslims in Belgium were analyzed in the historical process. Therefore, in this context, the criteria stipulated by the Belgian authority for Muslim Spiritual counselors and their approach to Muslim academic education institutions that train qualified people in this field will be evaluated. In addition, by comparing the programs of Islamic education institutions and the pilot programs of Belgian universities, it will be determined that program will be suitable for spiritual counselor education. To summarize the results of the study, we can say that the Belgian authority's approach to Muslim academic institutions that train religious officials and spiritual advisors to serve Muslims is negative, and the attempts to recognize the programs and the diplomas of these institutions have been ongoing. However, as a requirement of its democracy, the Belgian authority has decided to carry out the training of the said officials with an educational institution that it deems in accordance with its own criteria, in order to meet the religious and sociocultural needs of 1 million Muslims, which it regards as a part of its society, and solved the problem in this way.

K e y w o r d s

Spiritual counseling and care • Belgian Muslims • Hospital
Prison • Care homes • Spiritual counselor

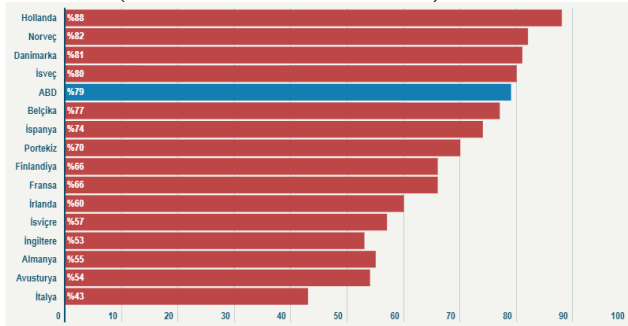
Giriş

İkinci dünya savaşında zarar gören Batı Avrupa, medeniyetini tekrar inşa etmek için iş gücüne ihtiyaç duymuş, gelişmekte olan ülkelerle anlaşma yaparak işçi talebinde bulunmuştur (Manco, 2019: 19). Dolayısıyla 1960 – 1974 yılları arası, Türkiye ve Fas başta olmak üzere Cezayir Tunus ve balkan ülkelerinden çalışmak amacıyla Almanya, Fransa, Hollanda, Avusturya, Belçika gibi Batı Avrupa ülkelerine birçok insan göç etmiştir (Tavukçuoğlu, 2000: 41-42). Ancak para kazanma maksadıyla Batı'ya gelen bu göçmen kitlesinin zamanla dinî, sosyokültürel ve eğitim alanında birçok ihtiyacı doğmuştur [Türkiye'den Belçika'ya göç eden işçilerle ilgili kanuni düzenlemeler ve sosyal güvenceleri konusunda bkz. (T.C. Çalışma Bakanlığı, 1982: 123-148)]. Sözü ettiğimiz ihtiyaçlar içerisinde, din ve Kur'an eğitimi, mali ve bedeni ibadetleri, kısacası dini ve cibeleri yerine getirmek üzere Müslüman toplumlara dinî ve manevî hizmetler sunacak din görevlisi ve manevi danışman ihtiyacıydı.

Belçika'nın 1974 yılında İslam dinini resmi ikinci din kabul etmesiyle (Sagesser-Torrekens, 2008: 5-55; Husson, 2006: 13), Avusturya'dan (Antes, 2005: 204-205) sonra İslam'ı resmen tanıyan Avrupa'nın ikinci ülkesi olmuştur. Diğer Avrupa ülkeleri İslam'ı resmen tanımamış olsalar bile, tarihten gelen kültürel, ticari ve ekonomik ilişkiler onları bir aile üyesi olarak görmeyi zorlamıştır. A.B.D.'nin Washington merkezli düşünce kuruluşu *Pew Research Center*'in yaptığı araştırmaya göre, Müslümanları bir aile bireyi ve komşu olarak kabul eden A.B.D. ve 15 Avrupa ülkesinin kabul oranına göre en çok kabul eden ülke Hollanda (%88) iken, en az kabul eden ülke ise İtalya (%43) olmuştur. Belçika ise, (%77) oranla altıncı sırada yerini almıştır (Euronews, 2019). Aşağıdaki şemada bu durum açık bir şekilde görülmektedir.

Grafik 1:

Avrupa ve ABD'de Müslümanları aile bireyi olarak kabul edenlerin oranı
(Center Pew Research, 2019)

Kaynak: Pew Research Center

Konumuz Belçika’da Müslümanlara yönelik manevî danışman eğitimi olunca, orada yaşayan Müslümanların dinî ve sosyokültürel yapısını tanıma bağlamında verilecek göç tarihçesi, Belçika’nın İslam profili ve sunulan istatistik bilgilerinin ışık tutacağı kanaatindeyiz (Martiniello-Rea, 2012: 9-28; Husson-Mandin, 2014: 16-38, 72-76; Torrekens, 2009: 143-158; Orman, 2018; Sudinfo, 2016; Zakweli, 2020; Bousetta-Maréchal, 2003: 7-8).

Tablo 1:
Belçika’ya göçün tarihçesi
(Martiniello-Rea, 2012: 9-28)

1945	Yılı öncesi gerçekleşmiş göçler (İtalya, Polonya ve Almanya’dan kaçan Yahudiler).
1946-1960	Yıllar arası İspanya, Yunanistan gibi ülkelerden gerçekleşen göçler.
1960-1974	Yıllar arası Müslüman göç akımı (Fas, Cezayir, Tunus, Türkiye ve Balkan ülkeleri).
1974-1991	Yıllar arası aile birleşiminden doğan göçler.
1991-2011	Yıllar arası AB’ye giren ülkeler, özellikle balkan ülkelerinden gerçekleşen göç ve iltica hareketi.
2011	Yılında başlayan Suriye savaşı sonrası günümüze kadar devam eden göç ve iltica hareketi

Tablo 2:
2019 yılında Belçika’nın İslam Profili

(Torrekens, 2009: 143-158; Bousetta-Maréchal, 2003: 7-8; El Battiui-Kanmaz, 2004: 23; Husson-Mandin, 2014: 77).

Belçika’nın nüfus sayısı:	11.584.000
Müslüman göçmen nüfusu: 350.000 Türk, 450.000 Faslı, 150.000’i de Tunus, Cezayir ve Mısırlı, Suriye ve Lübnanlı, Arnavut ve Rumeli, İran, Pakistan ve Afrika uyruklu diğer Müslüman toplumlar-	1 milyon
Aslı Belçikalı Müslüman toplum sayısı:	40.000
Belçika’da cami sayısı:	328
Devletçe tanınan ve finanse edilen cami sayısı:	81
Belçika’nın başkenti Brüksel’de cami sayısı:	80
Brüksel’deki nüfusa oranla Müslüman sayısı:	%25
Belçika devletince atanan din dersi öğretmen sayısı:	1000
Devlet ve özel okullarda okuyan Müslüman öğrenci sayısı:	120.000
İslami okul sayısı:	5
İslam enstitüsü sayısı:	5
Akademik İslami eğitimi veren fakülte sayısı:	1
Belçika’daki cezaevleri, hastane, bakım evleri ve askeriyeye atanan Müslüman Manevi danışman sayısı:	32

Cezaevlerinde Müslüman mahkûm oranı:	% 45
İslami Siyasi parti sayısı:	3
Parlamentoda Müslüman Milletvekili sayısı:	% 21
Müslümanların resmi temsil kurumu:	BİTK
Belçika'da Müslüman mezarlık sayısı:	3
Brüksel'de Müslümanlara ait iş yeri sayısı:	3/2

Avrupa Birliğinin başkenti olan Brüksel şehri, %25'e ulaşan Müslüman topluluklardan oluşmaktadır. Sürekli artan Müslüman nüfusu, batılı yazarların *Brüksel de bir Müslüman şehridir* demelerine neden olmuştur (Destouches, 2016; Torrekens, 2020). Öyle ki, bazı çevreleri gezdiğimizde müşahede ettiğimiz otel ve restoranlar, market ve dükkânlar, çarşı ve kuaför salonları, kültür ve sosyal alanları, minareli camileri, karşılaştığımız insanların giyim ve kuşam tarzları, bize ülkemizi anımsatır ve Türkiye'de olduğumuz zannedilir. Bu nedenledir ki, Brüksel'de Türk vatandaşlarının yoğun olduğu Schaerbeek belediyesine bağlı uzun bir caddeye *Küçük Anadolu* anlamında *Petite Anatolie* denilmektedir (Jacqmin, 2015).

a. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Araştırmamızın konusu, Belçika'da Müslümanlara yönelik manevi danışman eğitimidir. Konunun araştırılması bağlamında araştırmaya ilişkin soruları maddeleştirirsek,

1- Yaşlı insanlara, hasta ve mahkûmlara, engelli ve ihtiyaç sahiplerine nasıl bir manevi danışmanlık hizmeti sunulmaktadır ve imkânlar nelerdir?

2- Bu hizmetten kimler yararlanmakta ve hizmeti sunan manevi danışmanlar nerede eğitilmektedir?

3- Belçika otoritesi hangi kriterlere uygun Müslüman manevi danışmanların yetiştirilmesini öngörmektedir?

4- Manevi danışman eğitimi veren Müslümanlara ait akademik dini kurumlarına Belçika'nın yaklaşımı nedir?

5- Manevi danışmanlık eğitimiyle ilgili programlarının onayı ve diplomalarının tanınması sorunu nasıl çözülecektir? gibi soruların konu çerçevesinde araştırılması ve cevaplandırılması amaçlanmıştır.

Belçika'daki Müslümanların dinî ve sosyal ihtiyaçlarının karşılanması konusunda hizmet sunacak din görevlisi ve manevi danışmanların yetiştirilmesi ve istihdam edilmesi sorunu 1978 yılından bu yana ülke ve siyasilerin gündemini meşgul etmektedir. 40 yılı aşkın bir süredir çözüm bekleyen bu sorunun aşılanamış olması dikkat çekicidir. Sürece Müslümanlar açısından bakıldığında konunun önemini ortaya koymaktadır.

b. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Araştırmanın yöntemine gelince, ‘Belçika’da Müslümanlara Yönelik Manevi Danışman Eğitimi’ konusu, benzeri bir şekilde daha önce işlenmiş olması yanında, konuyla ilgili bilgi ve meselelerin detaylı ve dağınık bulunması, çalışmadaki işleyiş tarzımız bizi daha çok, bilgi toplayarak konu ve olayları analiz etme yöntemine götürmüştür. Bu gerekçelerle model olarak nitel araştırma yöntemleri kullanılmış, aşağıdaki başlıkta belirttiğimiz literatür taraması sonucunda alanla ilgili elde edilen referanslardan istifade edilerek konu araştırılmıştır. Dolayısıyla Belçika’daki Müslümanların tarihi süreci içerisinde onlarla ilgili gelişen olayları ve haklarında alınan kararları kronolojik bir sıraya koymak suretiyle incelenmiştir. Manevi danışman eğitimiyle ilgili menfi veya müspet yaklaşımlar, sunulan programlarla ilgili yapılan değerlendirmeler neticesinde bazı sonuçlara ulaşılmış ve bu şekilde araştırmanın kapsamı belirlenmiştir.

Makalenin başlığından da anlaşıldığı üzere, Manevi danışman kavramı ile kastedilen, Belçika’daki Müslümanlara dini ve sosyal hizmet sunan Müslüman manevi danışmanlardır. Bu nedenle *Müslüman manevi danışman* kavramını kullanmak yerine kısaca *manevi danışman* kavramının kullanılması tercih edilmiştir.

Herhangi bir eser veya makale yazılırken bazı sorunlarla karşılaşılması doğaldır. Bu bağlamda konuyla ilgili çalışmaların yok denecek kadar az olması, kullanılan kaynakların yabancı dilde olup tercüme edilmişlerinde geçirilen zaman kaybı, konunun uzmanlığımız dışında olması gibi olumsuzluklar zorlanmamıza neden olmuştur. Ancak uzun yıllar Belçika’nın Millî Eğitim Bakanlığının nezdinde din dersi öğretmenliği görevini yürütmemiz ve çeşitli akademik eğitim projelerinde bulunmamız nedeniyle elde ettiğimiz birikim, araştırmayı yaparken işimizi kolaylaştırdığını söyleyebiliriz. Yeri gelmişken, alanla ilgili olarak kullandığımız bazı önemli çalışmaları zikretmemiz faydalı olacaktır.

c. Alanla İlgili Bilimsel Çalışmalar

Alanla ilgili genel anlamda birkaç çalışmanın yapıldığını belirtmek isteriz. Bu çalışmalarda manevi danışmanlık konusu ele alınırken, Müslüman toplumlara hizmet verecek manevi danışman eğitimiyle ilgili Belçika’nın yaklaşımı konusuna ya hiç değinilmemiş ya da sınırlı bir şekilde yer verilmiştir. Dolayısıyla yapılan çalışmalara bakıldığında Müslüman manevi danışman konusunu doğrudan ele alan yeterli derecede çalışmanın olmaması nedeniyle ciddi bir literatürün oluştuğu söylenemez. Bu bağlamda Fransızca diliyle bulabildiğimiz birkaç çalışmayı alanlarına göre şu şekilde sıralayabiliriz:

c.a. Cezaevleri Üzerine Çalışmalar

1)-Keulen, Jan & Winkelmanns, Leentje, *Etrangers dans les prisons belges: Problèmes et solutions*. Fondation Roi Baudouin – VUB Üniversitesi yay., Brüksel, 2003-2004.

Belçika Cezaevlerinde Yabancılar Tutuklular, Sorunlar ve Çözümler adıyla yayımlanan söz konusu çalışma, Belçika vatandaşı olmayıp, yabancı ülkelerden gelen ve her hangi bir suç nedeniyle cezaevine düşen Müslüman veya Müslüman olmayan tutuklular üzerine yapılmıştır. Bu bağlamda, Belçika'nın birçok cezaevindeki yabancı tutuklular üzerine yapılan çalışmada, tutuklunun kişilik bilgileri, yabancı tutuklularla ilgili kanuni düzenlemeler yanında, cezaevindeki kurallar, tutuklularla ilgili iletişim, kültür ve din farkından dolayı dışlanma gibi sorunlar işlenmiş, tutukluların maddi ihtiyaçları ve cezaevindeki eğitim aktiviteleri, ayrıca hukuki ve psikoloji danışman hakları, tutuksuz yargılanma veya sınır dışı edilme gibi konular ele alınmıştır.

2)-Mélanie Bertrand, Séverine Clinaz, *L'offre de services faite aux personnes détenues*, CAAP, asbl. yay., Brüksel, 2015.

'Cezaevlerindeki Tutuklulara Verilen Hizmetler' adıyla yayımlanan bu ikinci çalışmada, Belçika'daki cezaevlerinde bulunan tutukluların sayımıyla ilgili bilgiler verildikten sonra, tutuklulara sunulan hizmetler ele alınmıştır. Sözü edilen hizmetler içerisinde psikoloji ve sosyal danışmanlık, dini, kültürel ve gönüllü hizmetler yanında, mesleki, dil ve bilgisayar gibi eğitim olanakları, üniversite eğitimi ve uzaktan eğitimle ilgili konularla birlikte, kültürel faaliyetler ve çeşitli spor aktiviteleri işlenmiş, sigara ve uyuşturucu bağımlısının tedavisi gibi sağlık hizmetleriyle ilgili konular ele alınmıştır. Ayrıca tutukluk hali biten ve cezaevinden ayrılan kişiye, sunulan değişik hizmetler ve önerilen imkanlar konusunda bilgi verilmiştir.

c.b. Din Dersi Öğretmeni ve İmam Eğitimi Üzerine Çalışmalar

1)-El Battiui, Mohamed & Kanmaz, Meryem, *Mosquées, imams et professeurs de religion islamique en Belgique*, Fondation Roi Baudouin, yay., Brüksel, 2004.

Belçika'da Cami, İmam ve Din Dersi Öğretmeni adıyla yayımlanan eserin işlediği konuları özetleyecek olursak, Belçika'da İslamın varlığı ve kurumsallaşması, camilerin statüsü, imamların sosyokültürel alandaki etkisi, imamların Belçika'da yetiştirilmesi ve kadrolaşması konularının yanında, din dersi öğretmenin profili, ülkenin dilini bilme zorunluluğu,

öğretmen ve ders programlarının denetimi işlenmiş, diğer batı Avrupa ülkelerinde imam ve din dersi öğretmenlerin durumu gibi konular ele alınmıştır.

2)-Husson, Jean-François, *Pour une formation des imams en Belgique, Points de référence en Belgique et en Europe*, Fondation Roi Baudouin yay., Brüksel, 2006.

İmam Eğitiminde, Belçika ve Avrupa'da Referans Noktaları adıyla yayımlanan söz konusu eserde, Belçika'da dinlerin tanınması ve finanse edilmesi, imam ve din görevlilerin yetiştirilmesi konuları yanında, yabancı ülkelerden gelen din görevlilerin durumu ve ülkenin dilini öğrenme zorunluğu, imam ve din görevlilerin yaş sınırı ve tayin edilme durumları işlenmiştir. Kanuni düzenlemeler konusunda diğer batı Avrupa ülkeleriyle Belçika'nın karşılaştırılması yapılmış, imam ve din görevlilerin Belçika'da formasyon ve eğitim zorunluluğu gibi konulara değinilmiştir.

c.c. Manevi Danışmanlık ve Manevi Danışman Eğitimi Üzerine Çalışmalar

1)- Guy Jobin, Alain Legault et Nicolas Pujol, *L'accompagnement de l'expérience spirituelle en temps de maladie*, Collection Religio, Ucl üniversitesi yay., Brüksel, 2017.

Yukarıda adı verilen yazarların editörlüğünde *Hastalık Döneminde Manevi Danışmanlık Deneyimi*' ismiyle yayımlanan bu eser dört bölümden oluşmakta ve her bölüm konusuyla ilgili makaleleri içermektedir. 1. Bölüm: 'Manevi Danışmanlık ve Kurumlar', 2. Bölüm: 'Maneviyat ve Kimlik', 3. Bölüm: 'Manevi Bakım, Temelleri ve Becerileri', 4. Bölüm: 'Klinikte Maneviyat' olmak üzere birçok bilimsel makaleyi içerdiği söylenilebilir.

2)-Husson Jean-François & Jérémy Mandin, *Etude de faisabilité en vue de la création d'un Institut public d'étude de l'Islam*, Cedem Merkezi yay., Liège, 2014.

Cedem Araştırma merkezi'ne bir rapor şeklinde sunulan bu çalışma, 70-76 sayfalarında ilgili konuya doğrudan temas etmesi nedeniyle önemli bir çalışmadır. Ancak eserin üzerinde durduğu konu, İslami ilimler alanında bir enstitünün kurulma olasılığı ve uygulanacak programlardır. Sözü edilen alanda daha önce kurulmuş eğitim müesseselerinin tenkidi yapıldıktan sonra, Belçika'da imamlık mesleği üzerinde durulmuş, 2005 yılında çıkan manevi danışmanlık yasası ve Müslüman manevi danışmanlık konusu ele alınmıştır. Müslüman manevi danışmanın, 2005 yılında 18 görevliye ulaştığını, 2014 yılında bu sayıya

15 görevlinin daha eklendiği bilgisi verilmiştir. Müslüman tutuklularını ziyarete gelen imamın, ortamı sakinleştirmesi ve disiplini sağlaması açısından etkisinin büyük olduğu vurgulanmıştır. Çalışmanın sonunda, manevi danışmanın görevini icrâ ettiği hastane, askeriye gibi alanlar üzerinde durulmuştur.

3)-Anne Degrand-Guillaud, *Accompagnement spirituel à travers quatre traditions en Belgique*, Les cahiers francophones de soins palliatifs dergisi, C. 17, sayı : 1, Louvain-La- Neuve, Haziran, 2017, pp. 14-30.

Makale türünde yayımlanan bu çalışmada, ‘Belçika’nın Dört Gelenegine (Katolik, Müslüman, Budist ve Laik) Göre Manevi Rehberlik’ başlığı altında çeşitli dinlere göre manevi danışmanlık konusu ele alınmıştır. İlk önce din ile maneviyat kavramları tanımlanmış, akabinde iki kavram arasındaki fark açıklanmaya çalışılmıştır. Akabinde manevi danışman ile hayatının sonuna yaklaşmış iki kişi arasındaki münasebeti ve aralarında ne gibi konuşmaların yapılacağı veya hangi hareketlerin cereyan edebileceği üzerinde durulmuştur. Ölüm olgusunu ele alan yazar, hastanede manevi danışman talebinde bulunma hakkının olduğunu belirtir. Yazar araştırmasını, manevi danışmanların hasta ve yaşlıyı ziyareti esnasında ne gibi uygulamalarda bulunduğu üzerinde yoğunlaştırır. Bunu, manevi danışmanlardan çeşitli din mensuplarıyla yaptığı bir anket üzerinde sonuçlandırır. Anketin konusu ise, hastalara manevi danışman ile dini danışmanın verdiği desteğinin sonuçlarının aynı olup olmadığı konusudur. Yazar, aldığı sonuçlarının farklı olduğunu belirttikten sonra her dine mensup manevi danışmanın, son günlerinde hastayı nasıl ölüme hazırladığını anlattıktan sonra makaleyi sonuçlandırır.

d. Belçika’da Manevi Danışmanlık Mesleği

Günümüz Manevi danışmanlık uygulamasının kurumsal kökeni Batı Hıristiyan dünyası olarak görülmektedir (Baygeldi, 2018: 9). Uzun yıllar kilisenin kontrolünde olan manevi danışmanlık mesleği ancak 1994 yılında yüzde yüz devlet desteği ile resmileşmiş ve kamu hizmeti kapsamına alınmıştır. Belçika’da yaşlılar için kurulan bakım evleri, özel ve devlete ait olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bunun yanında kamu hizmeti olarak hastane ve cezaevlerini de eklemek gerekir (Keulen-Winkelmanns, 2003-2004: 55-56).

d.a. Meslek Olarak Manevi Danışmanlık

Genel anlamda manevi danışmanlığın nasıl bir görev olduğu konusunda bilgi vermek ve bu kavramı tanımlamak yerinde olacaktır. Ma-

nevi danışmanlık, bir din ve inanç desteğidir. Bu bakımdan dini ve manevi kaynaklardan faydalanarak gerçekleştirilen profesyonel bir rehberliktir (Baygeldi, 2018: 9). İnsanların acılı, sıkıntılı, üzüntülü, korkulu, yalnızlık ve ümitsizlik hallerinde, ani değişmelerle gelen hastalık, ameliyat, mahkûmluk, sakatlık, afet, yaşlılık gibi kriz durumlarında onları ziyaret edip yanlarında olmak, onlara din ve inanç açısından destek vermek, varsa soru ve sorunlarına danışmanlık etmek; âdet ve ibadetlerini yerine getirebilmelerinde rehberlik, varlıklarına bir mana, hayatlarına yeni bir anlam verebilme konusunda eşlik etmek ve onlara moral vermektir (Han, 2016: 97; Karagül, 2012: 12).

Manevi danışmanlığın kendine ait bir içerik, model, yöntem ve eğitimi vardır. Manevi eksenli sosyal hizmet anlayışında hem fizik ötesi âleme hem de kişinin fitratına ve ruhuna yöneliş vardır. Manevi sosyal hizmetler hem insanın manevi hallerine yönelir hem de toplumda bunların oluşumuna katkı sağlayan manevi değer unsurlarıyla ilgilenir. Ayrıca kişinin ahiretini düşünerek, manevi danışmanlık görevlerini de üstlenir. Manevi sosyal hizmetlerin tıpkı dünyevi eksenli sosyal hizmet uygulamalarında olduğu gibi, profesyonel bir ahlâkla yerine getirilmesi gerekir. Yoksa yapılan hizmetin veya sunulan manevi tedavinin etkili olması mümkün değildir (Atmaca, 2019: 219). Dolayısıyla ahlaki ve uhrevi unsurlar devamlı göz önünde bulundurulmalıdır. Kısacası manevi sosyal hizmetler, kişilerin hem dünyevi hem de uhrevi mutluluğunu sağlamaya yönelik olmalıdır.

Hastane, hapishane, askeriye ve bakım kurumları gibi resmî kurumlarda bu işi profesyonel bir şekilde yapan kişiye manevi danışman (*aumônier spirituel*) denir (Larousse, 2020). Manevi destek (*accompagnement spirituel*) hizmeti aslında bir sağlık hizmetidir. Çünkü Dünya Sağlık Örgütüncü de vurgulandığı gibi, sağlık sadece hasta olmamak değil, insanın aynı zamanda fiziki, sosyal, psikolojik ve manevi yönden uyum içinde olmasıdır. İnsanın bu dört yönünü hesaba katan bütüncül yaklaşımdan hareketle manevi bakıma da en az maddi bakım kadar önem verilmesi gerektiği söylenilebilir. Bunu, bir arabanın dört tekerleğine veya bir atın dört nalına benzetmek de mümkündür. Bu dördünün biri eksik kaldığında arabada da atta da insanda da bazı aksaklıklar başlamış demektir. Modern dünya bunun önemini iyi kavradığı içindir ki, bu sahaların her biri ayrı bir uzmanlık dalı haline gelmiştir (Karagül, 2012: 17).

d.b. Manevi Danışmanlığın Teolojik Bağlamı

Aslında ilahi dinlere baktığımızda, her din tebliğcisi olan Peygamberin Allah'la olan münasebetinin ve maneviyatının çok güçlü olduğu görülmektedir. Kur'an ayetleri, peygamberlerin, Allah'a olan güvenlerini

sık sık dua ederek tazeledikleri örneklerle doludur. Hz. Eyüp Peygamber'in (as): *'Ey Rabbim bana, gerçekten hastalık isabet etti. Sen merhamet edenlerin en merhametlisin' diye Rabbine nida etmişti. Biz de duasını kabul edip hemen kendisindeki hastalığı giderdik'* (Enbiya: 83-84).

Hz. Yunus Peygamber'in (as) *'Yunus'u hatırla, Hani O, öfkelenerek, gitmişti de kendisini hiçbir zaman sıkıştırmayacağımızı sanmıştı. Derken, karanlıklar içinde: Senden başka hiçbir İlah yoktur, seni bütün noksanlıklardan tenzih ederim. Gerçekten ben haksızlık edenlerden oldum, diye dua etmişti. Biz de duasını kabul ettik, kendisini kederden kurtardık'* (Enbiya: 83-84) ayetlerindeki duaları, Hz. İbrahim (as)'ın : *'O'dur ki, beni yedirir ve içirir, hastalandığım zaman da, O bana şifa verir'* (Şuara: 79-80) şeklindeki beyanı, Hz İsa'nın (as) hastaları Allah'ın izniyle iyileştirmesi (Ali İmran: 49), Hz. Peygamber (sav)'e vahyedilen Kuran'ın müminlere şifa ve rahmet kaynağı oluşu (İsra: 82), yine Hz. Peygamber'in bazı hastaları ziyaret edip (İbn-i Mace: 35524, 35525; Heysemi: V. 114-115), Rukiye yaparak dua ile tedavi etmesi (Ebu Davud: *Tıp*, 12; Ebu Nu'aym, 2006: I. 191), gibi örnekler manevi tedavinin ve desteğinin ilahi dinlerdeki yerini ortaya koymaktadır. Sözü edilen örneklerden hareketle, günümüz Batı Avrupa'sında yaşayan Yahudi/Hristiyan ve diğer dini topluluklarının, manevi rehberlik/danışmanlık hizmeti alanında ne derecede mesafe aldıkları tartışılmaz bir gerçektir.

d.c. Manevi Danışmanlık Mesleğinin Belçika'daki Müslümanlar Açısından Kurumsallaşması

Belçika'nın petrol ihtiyacı nedeniyle Kral Baudouin, Suudi Arabistan ile ilişkileri iyi tutma eğilimi göstererek 1969 yılında bir antlaşma imzalamıştır. Bu çerçevede Belçika devleti 19 Temmuz 1974 tarihinde İslam dinini resmen tanıma jestini göstermiştir. Böylelikle Müslümanlar için Manevi danışmanlık mesleğinin meşruluğu da gündeme gelmiştir (Sagesser-Torrekens, 2008: 5-55; Royen, 2013). Yalnız geçmiş yıllarda Belçika'da söz konusu nitelikli kişileri yetiştirecek eğitim kurumlarının olmayışından dolayıdır ki, göçmen kitlelere hizmet verecek din görevlileri ve manevi danışmanlar Türkiye, Fas, Cezayir, Tunus gibi Kuzey Afrika ülkelerinden talep edilerek istihdam edilmiştir. (Husson, 2006: 44-45).

Fakat dış ülkelerden Belçika'ya getirilen söz konusu bu görevlilerin ülkesinden aldıkları kültür ve farklı din eğitimine sahip olmaları, geldikleri ülkenin hayat şartlarını ve kanunlarını bilmemeleri, ayrıca ülkenin sosyo-politik ve kültürel yapısından habersiz olmaları ve görev yaptıkları ülkenin dilini yeterince bilmemeleri birçok sorunu beraberinde getirmiştir (El Battui-Kanmaz, 2004: 15; Husson, 2006: 25). Hatta bu görevlile-

rin din üzerinden bazı anlaşmazlıkların oluşmasına ve görevli olduğu ülkenin konumuyla doğrudan ilgisi olmayan dini söylemlerin ve fetvaların yaygınlaşmasına neden olmuştur. Dolayısıyla manevi danışmanlık veya din dersi öğretmenlik görevinde bulunacak görevlilerin, yaşadıkları ülkedeki toplumlarla diyalog içerisinde olabilmeleri için, söz konusu ülkenin dilini, kültürünü ve kanuni düzenlemelerini bilmeleri ve öğrenmeleri şartı getirilmiştir (Husson-Mandin, 2014: 134-135; Husson, 2006: 22-24).

Bu durumu fark eden Belçika otoritesi, dış ülkelerden gelen görevlilerin yerine, toplumla gerek dil gerekse kültür açısından kolayca iletişim kurabilecek manevi danışmanların, Belçika'da yetiştirilmelerinin daha gerçekçi olacağı kanaatiyle bu alanda eğitim verecek kurumlarının açılmasına karar vermiştir (Husson, 2006: 23).

Bu bağlamda 1978 yılında Dünya İslam Birliğine (*Muslim World League*) [Dünya İslam Birliği, Suudi Arabistan'ın bir İslami sivil toplum kuruluşu olup, merkezi Mekke'dedir] bağlı İslâm Kültür Merkezi açılmış (Manco, 2019: 87; Husson, 2006: 23), merkezin bünyesinde din görevlisi ve manevi danışmanlar yetiştirecek Avrupa İslâm Enstitüsü adıyla 1983 yılında ilk eğitim kurumu açılmıştır (AİE, 1983). Fakat bu enstitü, Belçika'nın öngördüğü kriterlere ve ülkesinin şartlarına uygun kadroları yetiştirememiş, dolayısıyla öğrencilerine verdiği lisans diplomalarını Belçika otoritesi tanımamıştır (Husson, 2006: 22-24). Bununla birlikte İslâm Kültür Merkezi, kendi bünyesindeki Avrupa İslam Enstitüsü eğitim kurumunda dini ve manevi kadroları yetiştirme, cami, okul, hastane, ceza ve bakım evi gibi kurumlara tayinlerini üstlenme görevini, 1989-1990 yılına kadar sürdürmeyi devam etmiştir (Husson-Mandin, 2014: 28; Sagesser-Torrekens, 2008: 9).

2000 yılında, cezaevlerinde bulunan tutukluların % 10'u üzerinde yapılan bir araştırmaya göre, %31,8 oranındaki Müslüman tutuklunun manevi danışmanlık hizmetinden yararlanma talebinde buldukları tespit edilmiştir (Husson-Mandin, 2014: 72-76). Ancak tutukluların bu talebi, beş yıl sonra çıkan bir kanunla gerçekleştirilmiştir (Bertrant-Clinaz, 2015: 31). Böylelikle 2005 yılında, hastane, cezaevi ve yaşlı bakım evlerinde bulunan Yahudi, Hıristiyan, Müslüman, Budist, Laik ve diğer din mensupları için belirli sayıda manevi danışmanlık kadrosu resmî gazete de yayımlanarak tanınmıştır (Husson-Mandin, 2014: 70; Centre Craig, 2005). Kanuni düzenleme ve finansal açılarından da devlet memuru konumuna dâhil edilmiştir.

Ayrıca manevi danışmanlık mesleğinin cezaevlerinde üstleneceği

hizmetler şu şekilde tanımlanmıştır: *Müslüman manevi danışman, cezaevindeki tutuklara yardım eden, psikolojik ve dini destek sağlayan, tutukluyu topluma yeniden entegre olmasını amaçlayan görevlidir. Ayrıca tutuklulardan birinin ölümü halinde dini görevleri yerine getirmesini sağlayan, Ramazan ayı boyunca Kur'an-ı kerim, seccade, hurma, kek, namaz takvimi vb. içeren paketlerin dağıtımına yardım eden, ibadet konularında rehberlik yapan, kendisiyle görüşme talep eden tutukluyla ilgilenen kimsedir* (Bertrant & Clinaz, 2015: 32).

Ashında 1992 yılında manevi danışmanların tayiniyle ilgilenecek geçici bir Yüksek İslam Konseyi seçim yoluyla kurulmuş, fakat Belçika otoritesi tarafından sözü edilen konsey tanınmamıştır. Buna karşılık, 1994 yılında Müslümanların çoğunluğunun katılımıyla gerçekleşen seçim sonrası ilk İslam Temsil Kurumu tesis edilmiştir [Belçika Adalet Bakanlığının tanıdığı bu kurumun Fransızca ismi: *Exécutif des Musulmans de Belgique* (EMB). Bkz: <http://www.embnet.be>]. 1999 yılında da Belçika'nın Adalet Bakanlığı tarafından söz konusu kurum resmen tanınarak Müslümanlar için tek yetkili merci sayılmıştır. Ayrıca bu kuruma devlet tarafından yıllık bütçe tahsis edilmiştir (Sagesser-Torreken, 2008: 5-55). 2014 yılında tekrarlanan seçimle de kurumunun yeni yönetimi resmen ilan edilmiştir (Husson-Mandin, 2014: 32).

e. Belçika'daki Manevi Danışmanlık Eğitimi Veren Kurumlar ve Programları

Belçika'da manevi danışmanlık eğitimi üniversite düzeyinde verilmektedir. Lise eğitimini tamamlayan öğrenciler, üniversitede 6 yıl süren çok ciddi bir eğitim programına tabi tutulmaktadır (Altaş & Köylü, 2014: 158). Bu hizmette istihdam edilen manevi danışmanlar, eğitim sırasında gördükleri staj ve mesleğin icrası sırasında aldıkları meslek içi gelişim kurslarıyla da takviye edilmektedir. Manevi danışmanları görevlendirme seçimi sırasında, onların mesleki bilgi sahibi olmaları, tecrübe, liyakat, fiziki ve ruhsal yapıları da dikkate alınmaktadır (Altaş & Köylü, 2014: 158).

e.a. Eğitim Kurumları

İslâm Temsil Kurumuna bağlı Alimler Konseyi, dini ve manevi kadro yetiştirilmesi ve denetlemesi vazifesine rağmen yeterli kadro yetiştirememiştir (Husson, 2018: 13). Her ne kadar İslam Temsil Kurumu 2000 yılında Belçika'nın bir eğitim kurumuyla birlikte üç kategoride; 1-Manevi danışman, 2-Cami idarecileri, 3-İmamlar için tamamlayıcı formlasyonlar düzenlemişse de katılım oranı çok düşük olduğundan verimli bir sonuç alınamamıştır (Husson & Mandin, 2014: 103). Diğer taraftan

Belçika devletinin Müslüman kadrolarının yetiştirilmesi konusunda ortaya koyduğu kriterler, yeni akademik kurumlarının oluşmasına neden olmuştur. Kısa bir süre içerisinde, *Academie al Kbayriya, Enstitüt des Etudes İslamiques, Rabitat'ül Eimme* gibi eğitim kurumları oluşmuştur (El Battui-Kanmaz, 2004: 23; Husson, 2006: 22-24). Ancak bu kurumların din görevlisi yetiştirme konusunda sunduğu eğitimin yetersiz, olanaklarının kısıtlı olduğu ve kolektif girişimler yapısına sahip olmadığı görülmektedir (Husson, 2006: 23).

Bununla birlikte 2006 yılında, Belçika'nın Katolik Üniversitesi bünyesindeki CİSMOC araştırma merkezinin, Felice Dasseto isminde bir İtalyan oryantalistin başkanlığında başlattığı *formation continue en sciences religieuses (Dini İlimlerde Sürekli Eğitim)* (www.uclouvain.be/cismoc) adlı programı kabul etmesiyle Belçika devleti sorunu kısmen çözmüştür. Günümüze kadar devam eden söz konusu eğitime genelde Arap öğrencileri katılmış, 15 kredilik bir programa katılım neticesinde 2007 yılında ilk 50 öğrenci mezun olmuştur (Le Soir, 18/09/2007).

Belçika'daki T.C Büyükelçiliğine bağlı Din Hizmetleri Müşavirliğinin, din görevlisi ve manevi danışmanları yetiştirmek amacıyla Belçika'da resmen tanınan bir İslam enstitüsü kurma girişimleri sonuç vermeyince, Diyanet İşleri Başkanlığı, Uluslararası İlahiyat projesini başlatmıştır. Batı Avrupa'da ikamet eden liseyi bitirmiş Türk uyruklu öğrencilerini Türkiye'deki ilahiyat fakültelerine yerleştirerek eğitimlerini sağlamak suretiyle sorunu kısmen çözmüş görülmektedir. 2006 yılında 18 öğrenciyle başlatılan bu proje sayesinde, 14 farklı ülkeden 475 öğrencinin devam ettiği programla şimdiye kadar 112 öğrenci mezun olmuştur (UIP, 2013: 2). 2015 yılına geldiğimizde, Uluslararası İlahiyat programına katılan öğrenci sayısı 744 öğrenciye ulaşmıştır (Erşahin, 2015: 135). Mezun olan Belçikalı 62 öğrencinin ülkesine dönüp var olan boşluğu yavaş yavaş doldurduğu görülmektedir. Ancak mesele Belçika'da yaşayan bütün Müslümanların dinî ihtiyaçlarına cevap vermek olunca, söz konusu öğrencileri Türkiye'de eğitime faaliyetinin beklentilere cevap veremediği söylenilebilir. Çünkü dini eğitim almak isteyen Belçika vatan-daşı her Türk öğrencinin, açılan uluslararası ilahiyat programından yararlanamadığı görülmektedir.

e.b. Eğitim Programları

Belçika devletinin ortaya koyduğu kriterlere cevap verecek ve Bologna eğitim sistemine uygun eğitim verilmesi bağlamında İslami manevi danışman eğitimiyle ilgili hem İslami ilimleri hem de sosyal bilimleri içeren alternatif programların geliştirilmesi önem arz etmektedir. Manevi danışmanlık eğitiminde uygulanan programlarla alternatif programların

arasında karşılaştırma yapılabilmesi ve en uygun olan programın ortaya koyulabilmesi için var olan programların alternatif programlarla birlikte ele alınması gerekmektedir.

1) *Brüksel İslami İlimler Fakültesi – Yüksek Lisans Programı*

19 Eylül 2007 tarihinde Hollanda'daki Avrupa İslam Üniversitesi'nin bir şubesi olarak açılan Brüksel İslami İlimler Fakültesi, lisans ve lisansüstü programlarını, Bologna eğitim sistemi üzerine uyarlaması önemli bir adım olmuştur. Belçika'da üst düzeyde din görevlisi ve manevi danışman yetiştirmeyi hedefleyen Brüksel İslami İlimler Fakültesi (Dönmez, 2010: 82; Husson & Mandin, 2014: 103; Gutierrez, 2007: 18 Eylül), bu bağlamda Avrupa İslam Üniversitesi'yle ortaklaşa 80 kredilik alternatif bir yüksek lisans programı hazırlamıştır. İki yıllık olan bu programın ders müfredatı ve kredi dağılımı tablo 3 ve tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 3:

Temel İslami Bilimler Alanında Yüksek Lisans I Ders Müfredatı (40 Kredilik)
(Beldi & Dönmez, 2015: 5-11)

<i>Ders Adı</i>	<i>Kredi Sayısı</i>
Fıkhi Kaideler	3 Kredi
Tefsir Metotları	3 Kredi
Fıkıh Usulü	3 Kredi
İslam Hukukunun İlkeleri	3 Kredi
Arap Dili ve Edebiyatı	3 Kredi
Çağdaş Hadis Tartışmaları	3 Kredi
İslami İlimlerde Araştırma Yöntemleri	4 Kredi
Manevi Danışmanlık Açısından İletişim Teknikleri	3 Kredi
Uygulamalı Psikoloji	3 Kredi
İslam Perspektifinden Etik ve Manevi Danışmanlık	3 Kredi
Manevi Danışmanlığa Giriş	3 Kredi
Manevi Danışmanlıkla İlgili Fıkhi Problemler ve Çözümleri	3 Kredi
Manevi Danışmanlık Mesleğinde Günümüz Konuları	3 Kredi

Tablo 4:

Yüksek Lisans II Ders Müfredatı (40 Kredilik)
(Beldi & Dönmez, 2015: 5-11)

<i>Ders Adı</i>	<i>Kredi Sayısı</i>
Uzmanlık Alanıyla İlgili Araştırma Çalışmaları	20 Kredi
Uzmanlık Alanıyla İlgili Tez Çalışması	20 Kredi

Belçika Eğitim Bakanlığı, bu tür alternatif eğitim kurumlarının açılmasına izin verse de diplomalarını tanıma veya denkliklerini kabul

etme konusunda hala bir çözüm yoluna gitmemiştir. Dolayısıyla sorunun çözülmesi için Müslüman eğitim kurumları, ülkenin eğitim bakanlığıyla etkin bir şekilde iletişime geçerek ortak hareket etmesi önemlidir. Çünkü Müslümanlara hizmet sunacak din görevlilerin ve manevi danışmanların Belçika’da eğitilmelerinin gerekliliği yaklaşımı gerçekliğe uygun bir yaklaşım olduğundan kamu tarafından da kabul görmüştür. Ayrıca nitelikli görevli yetiştirmeye çalışan akademik İslami eğitim kurumlarının verdiği diplomaların tanınması ortak çalışma zeminini hazırlayacaktır. Böylelikle gerekli din hizmetlerini nitelikli bir şekilde yerine getirecek din görevlilerin ve manevi danışmanların önü açılacaktır.

2) Belçika Üniversitelerinin Programları

Belçika hükümetinin siyasileri, din görevlisi ve manevi danışman yetiştirme faaliyetini kendi resmî kurumlarının üstlenmesini önerirken hem ilahiyat hem de batı dili ve kültürüyle eğitim veren ULB ve UCL gibi Belçika üniversitelerinin desteklenmesine vurgu yapmışlardır (La Libre.be, 04 Mart 2013). Ancak bu alanları kapsayacak köklü ve kalıcı bir eğitim programının şu anda hazır olmadığını söylemek durumundayız. Bununla rağmen söz konusu iki üniversite ve USL-B Üniversitesi, dini alanda görevli yetiştirecek resmen tanınmış akademik bir kurum oluşuncaya kadar, pilot niteliğinde bir programın (UCL, 2012-2013) eğitimini vermişlerdir. Sözü edilen her üç üniversitenin programı şöyledir:

2.1) ULB (Université Libre de Bruxelles) Üniversitesi

ULB üniversitesi, üniversitelerarası sertifikalı, ‘İslam ve Avrupa Müslümanlarının tarihsel bakış açıları ve çağdaş zorlukları’ konulu bir program sunmaktadır. Söz konusu program üç bölümden oluşmakta ve tüm modüllerin süresi 97 saat 30 dakika olup ders dağılımı şöyledir (ULB, 2020):

Tablo 5:

1. Bölüm: Tarih ve Düşünce (32 saat 30 dakika)

Ders Kodu	Ders Adı
S01	Giriş: Tarih, Kavram ve Metodoloji
S02	İslam’a Giriş: Ana Akımlar ve Düşünürler
S03	Kur’an’ın Tarihsel Yönüyle Tenkidi
S04	İslam ve Feminizm
S05	Hukuk ve İslam
S06	Batinilik ve Maneviyat

Tablo 6:

2. Bölüm: Siyaset ve Din (32 saat 30 dakika)

Ders Kodu	Ders Adı
S07	İslam ve Avrupa: Ortak Sunumlar
S08	Avrupa’da Din ve İnançlarının Devlet Düzenlemeleri

S09	Avrupa İslami ve Müslümanları: Kolektif Çalışmalar ve Yanıtlar
S10	Ortadoğu'nun Jeopolitiği
S11	Avrupa'da Müslüman Varlığının Tarih ve Sosyolojisi

Tablo 7:

3. Bölüm: Din ve Toplum (32 saat 30 dakika)

Ders Kodu	Ders Adı
S12	İslam Toplumunda Seçkinler ve Otorite
S13	Fırsat Eşitliği Politikası ve Dini İnançlar
S14	Müslüman Ailelerde Çatışma Arabuluculuğu
S15	İslamofobi Sorunu
S16	Radikalleşme ve Terörizm

2.2) UCL (Université Catholique de Louvain) Üniversitesi

UCL üniversitesi, sertifikalı ve tamamlayıcı eğitim niteliğinde, İslami ilimler alanında sunduğu program 15 krediliktir. Toplamı 360 saat olup ders ve kredi dağılımı şöyledir (UCL, 2007):

Tablo 8:

UCL (Université Catholique de Louvain) Üniversitesi Eğitim Programı

Ortak Dersler	Ders Adı
6,5 kredilik	İslami İlimlerin Metodolojisi ve Epistemolojisi
	Kur'an İlimleri
	Hadis İlimleri
	İslam Hukuku ve Esasları
	İnanç Doktrini ve Esasları
3 kredilik	Tarih, Yargı ve Sosyal Bilimleri
1 kredilik	Disiplinler arası Ortak Yaklaşımlar
Seçmeli Dersler 2 kredilik	Dini Eğitimin Didaktiği
	Karşılaştırmalı ve Uygulamalı Dil Bilimi
	İslam Sanatı
	İslam Dünyasında İlimler Tarihi
2,5 kredilik	İslami Kuruluşlar
	İleri seviyede bitirme tez çalışması

2012-2013 eğitim yılında yukarıdaki uygulanan program tamamen değişmiştir. Yeni program daha fazla itikat ve kelam ilmiyle Çağdaş İslami Akımlar üzerine yoğunlaşmıştır (Husson-Mandin, 2014: 100; Cismoc, 2012: 4-6).

2.3) USL-B (Université Saint-Louis- Bruxelles) Üniversitesi

USL-B üniversitesi ise, sertifikalı ve tamamlayıcı eğitim niteliğinde, dini ve sosyal bilimler alanında, ‘Çağdaş Dünyada İslam’ konulu bir program sunmaktadır. 2019-2020 eğitim yılında uygulanan program, (USL-B, 2019) 10 kredilik olup 126 ders saatine tekabül etmektedir. Ders dağılımı şöyledir:

Tablo 9:
2019-2020 Eğitim Yılında Uygulanan Program

<i>Süre</i>	<i>Ders Adı</i>
6 saat	İslam’a Giriş: İnanç, Kültür, Siyaset ve Toplum
6 saat	Arap Dünyasının Karmaşıklığını Anlamanın Anahtarları
6 saat	Bitirme Tezi İçin Konu Seçimi Çerçevesi
6 saat	İslam’da Eğitim ve Aktarımlar
6 saat	İslam Peygamberinin Tanıtımı ve Söylemleri I-II
6 saat	Teoloji Uygulama: Dini Metinlerde Mistisizm
6 saat	Kur’an Araştırmalarına Giriş
6 saat	Tasavvufa Giriş
6 saat	İslam’ın Tarihi Kaynakları
9 saat	İslam’da Fırkalar Arası Yaklaşımlar I-II
6 saat	Avrupa’daki Devletler, Hukuk ve Dinler
6 saat	Teoloji Tartışmaları: Hıristiyanlık ve İslam Dini Yapısıyla İlgili Ontolojik Sorular
9 saat	Avrupa’da İslami Araştırmalara Giriş I-II
6 saat	Afrika İslam’ının Hareketliliği, Haç İbadeti ve Tarikatlar
3 saat	Dindarlığın Felsefi Yaklaşımı
6 saat	Avrupa Ortamında İslam’a Post-kolonyal Yaklaşımlar
3 saat	Dinler, Cezaevleri ve Radikalleşme Olgusu
6 saat	Dün ve Bugünün Şeriat Sistemi
3 saat	Avrupa’da İslam’ın Varlığı: Camiler, Şehirleşme ve Laiklik
3 saat	Feminizm ve Dindarlığın Çağdaş Söylemleri
3 saat	Dindarın Sanal Dünyası

*3- Avrupa Benelüks Üniversitesi İlahiyat ve Dini İlimler Fakültesi
Yüksek Lisans Programı*

Türkiye, Batı ve Arap dünyasında çeşitli üniversitelerle iş birliği protokolü imzalayan Avrupa Benelux Üniversitesinin (Dönmez, 2019: 77) bünyesindeki İlahiyat ve Dini İlimler Fakültesi, lisansüstü İslami ilimler ve manevi danışmanlık alanında Bologna eğitim sistemine uygun programlarıyla önemli bir alternatif görülmektedir (Dönmez, 2019: 38). 2020-2021 eğitim yılı için sunulan programın ders müfredatı ve kredileri tablo 10, tablo 11 ve tablo 12’de gösterilmiştir:

Tablo 10:
Yüksek lisans (Master) 1 (Ortak Program)

<i>Ders Kodu</i>	<i>Ders Adı</i>	<i>K</i>
	Birinci Dönem	30
ISM601	Çağdaş Fıkhi Problemler ve Çözümleri	04
ISM602	Çağdaş Kelam Tartışmaları	04
ISM603	Çağdaş İslam Düşüncesi ve Akımları	04
ISM604	Çağdaş Hadis Yaklaşımları	04
ISM605	Araştırma Yöntem ve Teknikleri	04
ISM606	Avrupa'da İslam'ın Sosyokültürel ve Politik Yapısı	04
ISM607	Siyer Analizleri	02
ISM608	İslam Felsefesinin Temel Konuları ve Problemleri	02
ISM609	Yabancı Dil-1	02
	İkinci Dönem	30
ISM610	İslam Hukuk Felsefesi ve Gaye Problemi	04
ISM611	Tefsir Metodolojisi ve Çağdaş Yaklaşımları	04
ISM612	İslam Medeniyetleri ve Sanat Tarihi	04
ISM613	Doğu / Batı Dinleri ve Diyalog Arayışları	04
ISM614	Oryantalizm ve Oksidentalizm Yaklaşımları	02
ISM615	İslam Tarihi Analizleri	04
ISM616	Din Sosyolojisi	03
ISM617	Din Psikolojisi	03
ISM609	Yabancı Dil-2	02
Y.D.	Arapça + İngilizce + Almanca + Fransızca	

Tablo 11:

Yüksek lisans (Master) 2 (İlahiyat Programı)

<i>Ders Kodu</i>	<i>Ders Adı</i>	<i>K</i>
	Birinci Dönem	30
ISM616	Uzmanlık Alanıyla İlgili Araştırmalar (Aşağıdaki alanlardan sadece bir alan seçilebilir):	(30)
	İslam Hukuku, Medeni Hukuk ve Azınlıklar Hukuku	
	Kur'an Tefsiri, Yöntem, Yorum, Konulu Analizler	
	Sünnet, Hadis Tetkikleri, Yorum, Konulu Analizler	
	Kelam İlminin Güncel Konuları ve Analizleri	
	İslam Tarihi ve Siyer Alanında Çağdaş Araştırmalar	
	İslam Düşüncesinde Yenilikçi ve Gelenekçi Yaklaşımları	
	Çağdaş Tasavvuf Eğitimi ve Problemleriyle İlgili Araştırmalar	
	İslam Felsefesiyle Batı Felsefesi konulu Mukayeseli Araştırmalar	
	Oryantalizm ve Oksidentalizm Yaklaşımlarıyla İlgili Araştırmalar	
	İslam Medeniyetleri ve Sanat Tarihi ile İlgili Araştırmalar	

Avrupa Müslüman Gençliğinin Sosyolojisi ile İlgili Araştırmalar		
İkinci Dönem		30
ISM617	Uzmanlık Alanıyla İlgili Tez Çalışması	26
	Araştırma Planı Hazırlama	02
	Tez Savunması	02

Tablo 12:

Yüksek lisans (Master) 2 (Manevi Danışmanlık Programı)

<i>Ders Kodu</i>	<i>Ders Adı</i>	<i>K</i>
	Birinci Dönem	30
HBOMIGV20151IJ	Avrupa’da Manevi Rehberlikle İlgili Uygulamalar	03
HBOMIGV20151TP	Uygulamalı Psikoloji	03
HBOMIGV20151GV	Meslek Olarak Manevi Rehberlik	03
HBOMIGV20151EG	İslami Açıdan Etik ve Manevi Rehberlik	03
HBOMIGV20151ES	İslam’ın Ruh ve Beden Sağlığına Bakış Açısı	03
HBOMIGV20152OM	Din Görevlileri Yönetim ve Organizasyonu	03
HBOMIGV20151MA	Aile Danışmanlığı ve Gençlik Problemleri	02
HBOMIGV20152MH	Hastane ve Bakımevlerin Yapısı, Çalışma Sistemi ve Medikal Terminolojisi (Seçmeli)	(10)
HBOMIGV20152MV	Cezaevlerinde Manevi Rehberlik Mesleği ve İletişim Sanatı (Seçmeli)	(10)
	İkinci Dönem	30
HBOMIGV20152SS	Staj ve Gözetim (Alana Göre Değişir)	10
HBOMIGV20152AO	Uzmanlık Alanıyla İlgili Tez Çalışması	16
	Araştırma Planı Hazırlama	02
	Tez Savunması	02

f. Belçika’da Manevi Danışmanlık Eğitimiyle İlgili Alınan Kararlar ve Eğitim Programlarının Değerlendirilmesi

Avrupa’ya Müslüman göçün 60. yılına girilmiş olmasına rağmen, manevi danışman yetiştirme meselesinin hala çözülmemiş olması, Müslümanlar için varlığını sürdüren önemli bir problemdir. Çünkü Belçika’ya komşu olan Almanya, Fransa ve Hollanda gibi Avrupa ülkelerine bakıldığında, İslâm dinini resmen tanımamış olmalarına rağmen Belçika’dan bir adım ileride olduğu görülmektedir. Söz konusu ülkelerde yetkili devlet kurumları din görevlisi ve manevi danışman yetiştirilmesi

konusunda Müslüman eğitim kurumlarıyla iş birliği içerisinde olmuşlardır. Hatta Hollanda hükümeti, bu alanda ciddi çalışan Müslüman eğitim kurumlarının diplomalarını resmen tanımıştır. Hollanda'daki Rotterdam İslam Üniversitesi'nin yüksek lisans programı diplomalarını tanınması buna verilebilecek bir örnektir.

Kanaatimize göre bu sorunun çözülmemesinin nedeni, Belçika hükümetiyle Müslümanlar arasında ciddi anlamda bir güvensizliğin, diyalog ve koordinasyon eksikliğinin olmasıdır. Ayrıca, diğer batı ülkelerden farklı olarak Belçika'ya göç eden Müslümanların sosyal yapısı yönüyle daha çok kırsal bölgeden gelmiş olması ve haklarını savunma konusundaki girişimlerinin zayıf kalması da bir neden olarak kabul edilebilir. Örneğin; Belçika'ya Fas ülkesinden gelen göçmenlerin çoğunlukla Nador, Huseyma gibi Rif dağları yakınındaki şehirlerden, Türkiye'den gelen göçmenlerin de Artvin ve Afyonkarahisar'ın Emirdağ, Bayat gibi kırsal ilçelerden geldikleri gözlenmektedir. Fakat Belçika'da doğup büyümüş ve eğitimi almış, üçüncü ve dördüncü jenerasyonun bilinçli ve yaşadığı sorunları resmi otoritelerle daha aktif bir şekilde çözmeye çalıştığı göze çarpmaktadır. Bu jenerasyonun ne kadar aktif olduğunun anlaşılması için, çalışmanın giriş bölümünde 2019 yılı Belçika'sı için çizilen İslam profilindeki örneklerle bakılması yeterli olacaktır.

Tanınma konusuyla ilgili olarak, Belçika Millî Eğitim Bakanlığının kalemligiyle 18 Aralık 2019 tarihinde gerçekleştirdiğimiz yazışmada, 07 Kasım 2013 tarihinde Bakanlığın aldığı bir kararla, yüksek eğitim veren herhangi bir kurumun ve diplomalarının tanınması, Belçika parlamentosunun onayından geçmesinin gerekliliği ifade edilmiş ve olayın siyasi olduğu belirtilmiştir (ayrıca bkz. www.galilex.cfwb). Tanınma kararı siyasi iradeye bağlı olduğuna göre, Belçika'daki Müslümanların yeterli siyasi güce sahip olmaları durumunda kendilerine ait eğitim kurumlarının tanınacağından söz edilebilir.

f.a. Belçika'da Manevi Danışmanlık Eğitimiyle İlgili Alınan Kararların Değerlendirilmesi

Belçika otoritesinin dünden bugüne kadar aldığı siyasi kararlarla ilgili bağlantıyı kurabilmek için, önceki yıllara dönülmesini ve geçmişin iyi okunmasını gerekli kılmaktadır. Yetmişli yıllarda İslam dininin tanınma sürecinden kurumsallaşma sürecine kadar geçen zaman zarfında, Dünya İslam Birliğine bağlı İslam Kültür Merkezine verilen yetki, doksanlı yıllarda İslam Temsil Kurumuna tevdi edilmiş ve Müslümanlar için tek yetkili merci sayılmıştır. Günümüzde bile Belçika makamları resmi olarak bu kurumu tanımaktadır. İleride de görüleceği gibi Belçika hükü-

meti, kendisinin kurduğu bu kurumla iş birliği yaparak devlet üniversiteleri bünyesinde sorunu çözme yoluna gitmiştir. Aldığı bu siyasi kararlar, hem alanla ilgili eğitimi kendisine güvence olması açısından kontrolü altında tutmuş, hem de Müslümanların ihtiyacı olan dini ve manevi danışmanlık hizmetlerinden onları mahrum etmek istememiştir. Diğer din mensuplarına söz konusu hizmeti sunduğu gibi Müslümanlara da sunulmasını sağlayarak böylelikle sosyal adaleti sağlamıştır.

Nitekim Leuven Katolik Üniversitesinin 2014-2015 akademik yılı için sunduğu, *Dünya Dinleri, Dinler arası Diyalog ve Dini Bilimler* programında, *İslami İlimler* lisansüstü programı 12 Haziran 2013 tarihinde Belçika hükümetinin Eğitim ve Gençlik Bakanı Pascal Smet tarafından onaylanmıştır. Müslüman toplumunun temsilcileriyle yaptığı istişarelerde, bu alandaki ihtiyaçları belirleyip gerek Leuven, gerekse Gent ve Anvers Üniversitelerinin işbirliğiyle farklı projeler gerçekleştirme kararı aldıklarını anlatan Bakan Pascal Smet, Leuven Üniversitesinde açılacak lisansüstü İslam eğitiminin temel amacının, Müslüman din görevlisi yetiştirmekten çok mevcut görevlilerin, din dersi öğretmenlerin, hastaneler, cezaevleri ve diğer kurumlarda görev yapan manevi danışmanlarının mesleki yeterliliklerini arttırmaya yöneliktir olduğunu ifade etmiştir (Ccme, 2013).

Belçika hükümeti yüksek eğitimden sorumlu ikinci Bakanı Jean-Claude Marcourt ise, halka açık bir İslam enstitüsünün kurulması için yakında bir çalışma başlatacaklarını bildirmiştir. Ayrıca Bakan, *'Söz konusu enstitünün misyonunu ise, yükselen dinî radikalleşmeye karşı dışarıdan ithal edilen İslami akımların etkisini kırmak ve Belçika'nın kendi İslam'ını geliştirmesine destek vermektir. Bu enstitünün din görevlisi ve manevi danışmanlara, Batının eşitlik ve hürriyet değerlerine dokunmadan, yüksek dini eğitim vermeğe yöneliktir. Eğitimin bir taraftan bilimsel kriterlere, diğer taraftan da demokratik değerlere cevap verecek niteliktedir. Belçika'da Müslümanlara eğitim veren değişik yerlerin bulunduğunu ancak bunların hâlibazırda demokrasiye uygun seviyede değildir'* (Levif, 2016, 11 Ekim) ifadelerini kullanmıştır.

Sözü edilen enstitüyü kurma girişiminin Liège Üniversitesine bağlı sosyal bilimler enstitüsü bünyesinde kurulmuş CEDEM [Etnik ve Göçmenlik Araştırma Merkezi] adında bir araştırma merkezi tarafından yürütüleceği bilgisi verilmiştir (Husson & Mandin, 2014: 151-152).

Son olarak Belçika Eğitim Bakanı, din görevlilerini ve manevi danışmanları yetiştirmek için projenin tüm yetkilerini, 2020-2021 eğitim yılında Louvain Katolik Üniversitesiyle, yeni kurulan İslami Eğitim ve Araştırmalar Enstitüsü (AFOR)'ne verdiği bilgisi paylaşılmıştır (Koen Geens, 2020, 31 Ocak). Bilindiği üzere söz konusu enstitü İslam Temsil

kurumuna bağlıdır. Alınan bu kararın, Belçika’da yaşayan Müslümanların yararına önemli bir adım olduğunu söyleyebiliriz.

f.b. Manevi Danışmanlık Eğitiminde Uygulanan Programların Değerlendirilmesi

Belçika’nın akademik eğitim müesseselerinin hâlihazırda uygulanan programlarına göz atacak olursak, değerlendirmelerimizi şu şekilde sıralayabiliriz:

1-Avrupalı Müslümanların dini, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını görmek üzere yetişecek din görevlileri ve manevi danışmanlar için hazırlanan programların çok yönlü olması gerekir. Bu programların hem İslami ilimleri hem de sosyal bilimleri içermesi şarttır. ULB, UCL ve USL-B Belçika üniversiteleri, 97,30 saatlik, 10 veya 15 kredilik programlarını tanıtırırken bunun, devlet/özel olmak üzere eğitim, sağlık, sosyal ve İslami kurumlarda çalışan görevlilere, üniversite mezunu öğrencilere, İslami ilimler alanında bilgi sahibi olmak isteyen Müslüman veya Müslüman olmayanlara, Avrupa bakış açısı esas alınarak hazırlandığını ifade etmişlerdir (UCL, 2007, 2012; ULB, 2020). Fransızca diliyle eğitimi verilen her üç programı, uzmanlık alanı itibarıyla incelediğimizde literatür ve bilgi donanımı yönüyle yeterli olmadığı ve çok yüzeysel olduğu görülmektedir.

2-Sözü edilen programlara genel olarak baktığımızda, Müslümanların dini ve ilmi ihtiyaçlarını görmekten daha ziyade, oryantalizm bakış tarzlarına göre hazırlanmış oldukları göze çarpmakta ve daha çok İslam dininin sosyo-politik, kültürel ve düşünce yönünün ele alınması hedeflenmiştir. Bu nedenle Belçika’da yaşayan Müslüman topluluklar tarafından da kabul görmemiştir.

3-Ayrıca programların içeriği incelendiğinde, İslami kaynaklara inmekten çok, bu kaynaklar içerik olarak tenkide tabi tutulmakta, İslami ilimlerin metodolojisi önyargılı bir şekilde eleştirilmekte ve dini değerlere saldırıldığı da görülmektedir.

4-Brüksel İslami İlimler Fakültesinin bağlı bulunduğu Avrupa İslam Üniversitesiyle birlikte din görevlisi ve manevi danışman yetiştirmek üzere hazırlanan 80 kredilik İslami İlimler alanındaki yüksek lisans programı, faydalı yönleri olması yanında, Belçika’nın bulunduğu konum içerisinde değerlendirdiğimizde Batı metodolojisi ve sosyal bilimleri açısından eksik bir program olduğu görülmektedir. Ayrıca uygulanan programda, batı dillerin eğitimi konusunda herhangi bir dil eğitimi bulunmamaktadır.

5-Avrupa Belülüks Üniversitesine bağı İlahiyat ve Dini İlimler Fakültesinin 120 kredilik İslami ilimler ve manevi danışmanlık alanındaki yüksek lisans programı, yukarıda dile getirdiğimiz programlara nazaran daha kapsamlı olması yanında, kullandığı eğitim metodoloji açısından ve batı dilleri eğitimi vermesiyle batı tarzına uygun bir eğitim verdiği söylenebilir. Ayrıca çok yönlü hazırlanmış programın, Bologna eğitim sistemine uyarlandığı göze çarpmaktadır.

6-Her ne kadar Avrupa Belülüks Üniversitesi ve programları, din görevlisi ve manevi danışman yetiştirmeye yönelik Müslüman toplumlarının beklentilerine ve Belçika devletinin hedeflediği eğitim kriterlerine uygun olsa da önemli olan Belçika Eğitim Bakanlığı tarafından kabul görmesidir. Aksi takdirde üniversitenin vereceği diplomalar tanınmamış olacak, mezun olan öğrencilerin de manevi danışmanlık veya din görevlisi olarak resmî kurumlarda atanması mümkün olmayacaktır. Ayrıca Belçika Eğitim Bakanlığı tarafından söz konusu programların kabulü uzun bir prosedürle birlikte Belçika parlamentosunun onayından geçmesi gerekmektedir. Belçika otoritesi bir taraftan din görevlisi ve manevi danışman kadrolarının kendi ülkesinde eğitilmesini öngörürken, diğer taraftan da Belçika’da Müslümanlar tarafından bu amaçla kurulan akademik eğitim kurumlarının diplomalarını tanımaya yanaşmamaktadır. Bu durum hem görev almayı arzulayan adayları hem de hizmet bekleyen Müslüman toplumlarını sıkıntıya sokmakta, sosyal ve dini alanlarda sürdürülen faaliyetlerin istenilen düzeyde gerçekleşmesine engel olmaktadır. 19 Temmuz 1974 yılında İslam’ı resmen tanıyan ve Avrupa’nın diğer ülkeleri için model görülen Belçika’nın (LeVif Express, 2019) bu özelliği, değer ve anlamını giderek yitirmektedir.

Sonuç

Günümüzde Belçika toplumunun Müslümanlık anlayışı bir takım yeni umutlar vermekle birlikte bazı kaygıları da beraberinde taşımaktadır. Bu kaygıların bir kanadı inanca yönelik, diğer bir tarafı da egemenlik meselesine dayalıdır. İnanca dayalı kaygılar daha çok geleneksel İslami anlayışlara sahip Belçikalı Müslümanlar tarafından gündeme getirilirken, egemenlik yönündeki kaygılar ise devleti idare eden siyasi çevreler tarafından gündeme getirilmektedir. Bu durum, bir güven ortamı oluşturmayı, akademik alanda kolektif çalışmayı, daha geniş bir bilgi paylaşımını ve dayanışma zeminini oluşturmayı gerekli kıldığı gibi, siyasi açıdan da çok kültürlü yeni politikaların gelişmesini zorunlu kılmaktadır.

Özellikle göçmen Müslümanların dışında Belçikalı vatandaşların da İslam dinine girmesi ve bu kişilerin sayısının azımsanmayacak düzeye

ulaşması hem ihtiyaçların karşılanması hem de milli politikaların yürütülmesi konusunda yeni açılımları gerekli kılmaktadır.

Diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Belçika’da da özellikle dini ve sosyal ihtiyaçların başında, nitelikli din ve maneviyat alanlarında uzman kişilere duyulan ihtiyaç gelmektedir. Nitelikli kişilerin yetiştirilmesi için de lisans ve lisansüstü düzeyde eğitim kurumlarının kurulmasına ve bu kurumlar arası bilgi paylaşımına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu durum, Belçika’da İslâmiyet’in varlığıyla göçmen Müslümanların durumunun bir dış mesele olmaktan çıkıp bir iç sorun haline dönüştüğünü göstermektedir.

Bu iç sorunun varlığına rağmen Belçika’da Müslümanlara yönelik manevi danışman eğitimi konusunda müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Hem alan hem de konuyla ilgili yapılan bu çalışmanın, var olan boşluğu dolduracağı, Belçika’da yaşamakta olan Müslüman toplumlarının zihinlerinde dolaşan birçok soruya cevap bulacağı ve sorunların çözümünde katkı sağlayacağı nitelikte olduğunu düşünüyoruz. Çalışmanın farkındalığı, altmışlı yıllardan günümüze kadar gelişen göç hareketleri sonucunda oluşan Belçika’nın bu günkü İslam profili, Müslümanların tarihi süreç içerisinde sosyo kültürel ve dini sorunların yanında, din görevlisi, imam ve manevi danışman gibi alanlarda nitelikli uzmanları yetiştiren kurumlara Belçika’nın yaklaşımı ve sunulan halihazırdaki programların değerlendirilmesi gibi konuları batıdaki çalışmalardan yararlanarak derli toplu bir şekilde ortaya koymasındır.

Ancak, Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Belçika’da da Müslümanların varlığı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sorunlar azımsanmayacak düzeydedir. Çünkü asırlar boyunca Müslümanlar farklı inanç gruplarıyla birlikte, Avrupa dâhil çeşitli kıtalarda birlikte yaşama becerisini göstermişler ve bu durum günümüzde de devam etmektedir. Buna bağlı olarak bazı sorunların çıkması gayet tabiidir ve beşer tabiatının gereğidir.

Dolayısıyla Belçika’da, farklı dinlere mensup toplumlarla beraber yaşama kültürünü sağlıklı bir şekilde yürütebilecek program ve politikalar geliştirilmeye çalışılırken ülkede yaşayan bir milyon Müslümanın dikate alınması, Avrupa Birliğinin merkezi konumunda olan Belçika demokrasisinin bir gereği olarak görülmelidir.

Kaynaklar

Altaş, N. & Köylü, M. (2014). *Hastanelerde dini danışmanlık hizmetleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat.

Antes, P. (2005). Avrupa’da İslam. *Marife Dergisi*, 5 (2), 203-218.

Atmaca, V. (2019). *Hadislerde rukeye*. İstanbul: Rağbet Yayınları.

Baygeldi, R. M. (2018). Manevi danışmanlık uygulaması, mevcut durum ve öneriler. *SETA Analiz*, 234, 7-31.

Belçika Parlamentosu'nun yüksek eğitim kararları (2013). <http://www.gallilex.cfwb.be>.

Beldi, A. & Dönmez, M. (2015). *Delilu dirasati'l-ulya*. Brüksel: FSIB Yayınları.

Bertrant, M. & Clinaz, S. (2015). *L'offre de services faite aux personnes détenues*. Bruxelles: Publ. CAAP .

Bousetta H. & Marechal B. (2003). *L'Islam et les Musulmans en Belgique, enjeux locaux et cadres de réflexion globaux*. Bruxelles: Publ. Fondation Roi Baudouin.

Conseil de la Communauté Marocaine à l'Etranger .(2013.). *La formation des imams: une volonté politique en France, en Belgique et en Suisse Spécial*. Publ. CCME. <https://www.ccme.org.ma/fr>.

Cecile Royen, M. (2019). www.levif.be. E. T. 03.04.2021.

Center Pew Research (2019). <https://tr.euronews.com>. E. T. 03.04.2021.

Cismoc C. (2012). *Nouveau programme de formation continue en « Sciences religieuses : Islam » 2012-2013* . Louvain : Publ. UCL-USL-B.

Craig C. (2005). <http://www.centre-craig.org>. E. T. 03.04.2021.

Destouches, V. (2016). <https://lactualite.com>. E. T. 03.04.2021.

Dönmez, M. (2010). *Öğrenci el kitabı: 2009-2010 akademik yılı*. Brüksel: FSIB Yay.

Dönmez, M. (2019). *İlahiyat ve dini ilimler fakültesi. 2019-2020 akademik yılı tanıtım kılavuzu*. Brüksel: EUB Yay.

Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistani (1995). *Sünen ebi Davud*. I-IV. Beyrut: El-Mektebetu'l-asriyye.

Ebu Nu'aym, Ahmed b. Abdullah el İsbahani. (2006). *Mevsu'at'ut-tıbbu'n-nebevi*, I-II. Ed. M. Dönmez. Beyrut: Dar İbn-i Hazm.

El Battiui, M. & Kanmaz, M. (2004). *Mosquées, imams et professeurs de religion islamique en Belgique*. Bruxelles: Publ. Fondation Roi Baudouin.

Enstitü İdaresi (1983.). *Avrupa İslam enstitüsü tanıtım broşürü*. Brüksel: İslam Kültür Merkezi Baskısı.

Erşahin, İ. (2015). Bir Diyanet projesi olarak uluslararası ilahiyat programı. *Diyanet İlmi Dergi*, 51 (2), 125-146.

Gutierrez, R. (2007). <https://www.lesoir.be>. E. T. 03.04.2021.

Han, A. (2016). DİB'in hastanelerde yürüttüğü manevi destek hizmetleri. [içinde] *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*. (ss. 91-107). ed. A. Ayten & M. Koç & N. Tınaz. İstanbul: DEM Yayınları.

Heysemi, A. E. (2009). *Mecme'u'z-zevaid ve menbe'u'l-fevaid*. I-XII. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-ilmiiyye.

Husson, J. F. & Mandin, J. (2014). *Etude de faisabilité en vue de la création d'un Institut public d'étude de l'Islam*. Liège : Publ. Centre Cedem.

Husson, J. F. (2006). *Pour une formation des imams en Belgique*. Bruxelles: Publ. Fondation Roi Baudouin.

Husson, J. F. (2018). *L'organisation du culte islamique en Belgique*. Bruxelles : Publ. Centre GRAIG .

İbn-i Mace, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid. (1987). *Sünen ibn mace*. I-II. Kahire: Matbaat'u İsa El-Halebi.

Jacqmin, Y. (2015). <http://textespretextes.blogspot.com>. E. T. 03.04.2021.

Karagül, A. (2012). Manevi bakım, anlamı, önemi, yöntemi ve eğitimi: "Hollanda örneği". Amsterdam: *Dini Araştırmalar Dergisi*, 15 (40), 5-27.

Keulen, J. & Winkelmans, L. (2003-2004). *Etrangers dans les prisons belges: Problèmes et solutions*. Bruxelles: Publ. Fondation Roi Baudouin – VUB Üniversiteit.

Koen G. (2020). <https://www.koengeens.be/fr>. E. T. 03.04.2021.

Larousse. (2020.) *Aumônier maddesi*. <https://www.larousse.fr>. E. T. 03.04.2021.

L'islam en Belgique. (2020). <https://fr.wikipedia.org>. E. T. 03.04.2021.

Levif. (2016). www.levif.be/actualite/belgique. E. T. 03.04.2021.

Manco, U. (2000). *La présence musulmane en Belgique dimensions historique, démographique et économique, in voix et voies musulmanes de Belgique*. Bruxelles: Open Edition books., FUSL.

Martiniello, A. R. M. (2012). *Une Brève historique de l'immigration en Belgique*. Bruxelles: Publ. Fédération Wallonie Bruxelles.

Orman, M. (2018). *L'Islam et les Turcs en Belgique- une monographie sur les communautés et les associations*. Bruxelles: Editions L'harmattan.

Royen, M. (2013). <https://www.levif.be/actualite/belgique>. E. T. 03.04.2021.

Sagesser, C. & Torrekens, C. (2008). *La représentation de l'Islam*. Courrier Hebdomadaire. (ss. 5-55). Bruxelles: Publ. CRISP.

Sudinfo. (2016). <https://www.sudinfo.be/art>. E. T. 03.04.2021.

Tavukçuoğlu, M. (2000). *Belçika'da Türk ailesi ve din eğitimi*. Konya: Mehir Vakfı Yayınları.

Torrekens, C. (2020). <https://www.lalibre.be/debats>. E. T. 03.04.2021.

Torrekens, C. (2009). *L'espace de la mosquée à Bruxelles : Nouveaux liens sociaux et investissement politique*. (ss. 143–158). Bruxelles: Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée.

Türkiye Cumhuriyeti Çalışma Bakanlığı. (1982). *Yurtdışındaki Türk işçileri için rehber (Belçika)*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.

UIP (2013). *Uluslararası ilahiyat programı tanıtım kılavuzu*. Ankara: DİB Yayınları.

Université Catholique de Louvain (UCL). (2007). *2007-2008 Akademik yıl tanıtım broşürü*. Louvain: UCL Yayınları.

Université Catholique de Louvain (UCL). (2012). *2012-2013 Akademik yıl tanıtım broşürü*. Louvain: UCL Yayınları.

Université Libre de Bruxelles (ULB). (2020). *2020-2021 Akademik yıl tanıtım broşürü*. Brüksel: ULB Yayınları.

Université Saint-Louis-Bruxelles (USL-B). (2019). *2019-2020 Akademik yıl tanıtım broşürü*. Brüksel: USL-B Yayınları.

Zakweli, (2020). <http://www.zakweli.com/population-belgique>. E. T. 03.04.2021.

